

УДК 378.12(477)“18”

Т. С. ТВЕРДОХЛІБ

кандидат педагогічних наук, старший викладач
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ДО МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ВИХОВАННЯ ПАСТВИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

У статті на основі вивчення першоджерел та джерелознавчої літератури розкрито зміст підготовки студентів Київської духовної академії до морально-релігійного виховання прихожан у першій половині ХІХ ст. Проаналізовано праці “Чтения о церковной словесности или гомилетика” Я. Амфітеатрова, “Письма о должностях священного сана” А. Стурдзи, “О должностях пресвитеров приходских”, які використовувалися як посібники і підручники у навчальному процесі вищого духовного навчального закладу України в означений період. Охарактеризовано основні компоненти змісту підготовки академістів до морально-релігійного виховання пастви.

Ключові слова: *зміст підготовки, Київська духовна академія, морально-релігійне виховання, пастирське богослов'я, гомилетика, проповідь.*

Проблеми соціального, економічного і політичного характеру, відсутність упевненості в майбутньому спонукають сучасного українця до пошуків духовних орієнтирів, до повернення в лоно православної церкви. Сьогодні священник повинен проводити активну виховну роботу серед прихожан, сприяти їх духовному вдосконаленню. Ефективність цієї діяльності значною мірою залежить від підготовки майбутніх пастирів у духовних навчальних закладах до морально-релігійного виховання пастви. Для покращення означеної підготовки необхідно творчо використовувати власний історико-педагогічний досвід. Зокрема, важливим є вивчення змісту підготовки студентів Київської духовної академії (КДА) до морально-релігійного виховання прихожан у першій половині ХІХ ст.

Окремі аспекти підготовки академістів до виховання пастви в досліджуваній період розкрито в історичних працях, присвячених розвитку гомилетики і пастирського богослов'я. Пастирське богослов'я в ретроспективі розглядали: архім. Інокентій (Пустинський), М. Глибоковський, М. Маккавейський, В. Певницький, Н. Сухова, Г. Флоровський та ін., гомилетику – П. Заведєв, М. Катаєв, М. Паторжинський, А. Разуміхін. Вивчення стану наукової розробки проблеми дає підстави стверджувати, що зміст підготовки студентів КДА до морально-релігійного виховання прихожан у першій половині ХІХ ст. є недостатньо дослідженим.

Мета статті – на основі аналізу першоджерел визначити і охарактеризувати основні компоненти змісту підготовки студентів КДА до морально-релігійного виховання пастви у першій половині ХІХ ст.

У 1819 р. почала свою діяльність КДА. Серед предметів, які у ній викладались, переважно пастирське богослов'я і гомілетика забезпечували підготовку студентів до морально-релігійного виховання пастви. Аналіз підручників і посібників із пастирського богослов'я дає змогу охарактеризувати зміст педагогічної освіти, яку отримували академісти при вивченні цього предмету. Книга “О должностях пресвитеров приходских” єпископа Смоленського Парфенія й архієпископа Могилевського Георгія (Кониського) була першою “інструкцією” із означеної дисципліни. Видано роботу було в 1776 р., а до 1833 р. вона вже витримала 21 перевидання. Хоча автори не зазначали про науковий чи навчальний характер своєї праці і призначали її, насамперед, малоосвіченим пастирям і тим, хто “зажадає бути священником чи просто церковнослужителем” [7, с. 8], вона стала основним підручником для навчання пастирського богослов'я у вищих духовних навчальних закладах Російської імперії у першій половині ХІХ ст. Не була винятком і КДА. З 1819 р. в академії ця галузь богослов'я викладалась “слухачам за класичною книгою: “О должностях пресвитеров приходских” [4, с. 38], яка була широко представлена у фондах бібліотеки вищого духовного навчального закладу [6, арк. 114].

До змісту “класичної книги” входять чотири розділи: 1) “вступ до посади священницької”; 2) “про першу частину посади священницької, себто, про вчення прихожан”; 3) “про другу справу священницьку, себто, про проведення таїнства”; 4) “про молитву”. Другий розділ має яскраву педагогічну спрямованість і готує майбутніх пастирів до релігійно-морального виховання власної пастви. Він поділяється на дві частини, з яких перша присвячена вченню словом, а друга – вченню ділом, “позаяк повинен священник навчати прихожан своїх вірі і справам благим: учити ж не тільки словом, а й ділом, себто, прикладом життя свого, щоб слово його не було мертвам і безплідним” [7, с. 21].

Студенти академії повинні були засвоїти основні “види вчення словом”. Їх було всього п'ять і важко визначити, який саме критерій було покладено в основу класифікації. Так, перший вид передбачав навчання усієї пастви догматів релігії, щоб вірою вдосконалювати людину, тобто передбачав релігійно-моральну просвіту. Здійснюючи її, майбутнім пастирям рекомендувалося враховувати індивідуальні особливості прихожан. Наприклад, безграмотних селян пропонувалось не обтяжувати незрозумілими богословськими термінами, вивчати найнеобхідніше і найголовніше, “висловлюючись простим, ясним і коротким словом, і підтверджуючи одним або двома доказами зі слова Божого. І доти від тлумачення члена віри запропонованого не відступати, доки він слухачами ясно не буде усвідомлений” [7, с. 40]. Зовсім по-іншому мало організовуватись навчання догматів релігії освічених прихожан, розширювався й ускладнювався його зміст, використовувалися інші методи, зокрема гомілії.

Інші чотири “види вчення словом”, на нашу думку, виокремлювались авторами підручника залежно від особливостей контингенту, який

повинен виховувати пресвітер. Академісти ознайомилися з особливостями здійснення виховного впливу на еретиків, безбожників (другий вид); на “беззаконників”, тобто людей, які порушують моральні норми (третій вид); на добродесних представників пастви (четвертий вид); на “сумних і тих, що впали у відчай” (п’ятий вид) [7, с. 39]. Незважаючи на всі недоліки запропонованої класифікації, виокремлення “видів” вчення словом позитивно впливало на педагогічну підготовку студентів, оскільки привчало їх здійснювати диференційований підхід у виховній роботі.

Розглядаючи “вчення словом”, академісти вивчали такі методи виховання, як: втішання, умовляння, викриття і покарання. На заняттях з пастирського богослов’я студентам доводилась думка про необхідність постійної педагогічної діагностики. Стверджувалось, що пресвітеру необхідно “за кожним своїм прихожанином дивитися, за станом кожного наглядати, і знати цілковито, чи здоровий перебуває, чи в благодаті Божій, або болять гріхом, і яким саме, і як давно, і наскільки небезпечна хвороба, і яких саме ліків вимагає. Чого-небудь вчинити пресвітер без нагляду і без випробування вдачі людини, і спілкування, і надання кожному повчання пристойного, не може, бо немає одних ліків від усіх хвороб. Вправний лікар, коли бачить багатьох різними хворобами недужих, оглядає сам хвороби їх, і потім визначає особливі для кожної хвороби ліки” [7, с. 58].

Разом із “вченням словом” не менш важливим було засвоєння майбутніми пастирями “вчення ділом”, тобто розуміння великого значення особистого прикладу священика. У праці “О должностях пресвитеров приходских” зазначалося, що “слово вчителя з життям його і справами так є союзно, що навіть і не християнські риторичні правила риторичних написали: ніхто ритором добрим бути не може, якщо не буде людиною доброю. Розуміли вони, що хто, навчаючи чесноти, сам її не чинить, на віру до слова свого у слухачів не заслуговує. Оскільки слухачі бачать, що він одне робить, а інше говорить, то думають, що він чесноту похваляє для іншої якої сторонньої і йому корисної причини, а не для того, щоб сама чеснота цього гідна була: в іншому випадку і сам він робив би її” [7, с. 65]. Зважаючи на важливу роль особистого прикладу пастиря, студенти вивчали чесноти, які повинні бути притаманні священику, а саме: одношлюбність, цнотливість, тобто уміння “приборкувати будь-які пристрасті, особливо похоті тілесні” [7, с. 76], благовійність, гостинність, правдивість, мудрість, розумність, скромність, обережність, вірність. Також від пресвітера вимагалось здійснювати “бдіння невсипуще про доручене стадо” [7, с. 75], бути не питущим, не сварливим, спокійним, не заздрисним, не користолюбцем, правильно управляти власним будинком, займатись вихованням своїх дітей, не мати гордощів.

Аналіз архівних матеріалів [5, арк. 97 зв.] свідчить, що, окрім роботи єпископа Смоленського Парфенія і архієпископа Могилевського Георгія (Кониського), у навчальному процесі КДА використовувалась праця О. Стурдзи “Письма о должностях священного сана” (1841 р.). Зважаючи

на епістолярну форму подачі інформації, відсутність логічності та системності у викладі, деякі суперечності й повтори, бути основним навчальним посібником вона не могла. Проте її успішно можна було використовувати для поглиблення і розширення знань студентів з пастирського богослов'я. Зокрема, в аспекті нашого дослідження важливою є п'ята з семи книг, на які розділений матеріал листування. Саме у ній висвітлюється проблема законоучительської діяльності пресвітера, про яку жодного слова не було сказано в роботі “О должностях пресвитеров приходских”. О. Стурдза розкриває окремі особливості викладання Закону Божого, визначає певні правила, якими повинен керуватися законоучитель у процесі навчання хлопчиків і дівчаток. Автор значну увагу звертає не тільки на засвоєння знань з предмета, а й на потребу релігійно-морального виховання школярів. Зокрема, на думку О. Стурдзи, православне виховання юних християнок необхідне для того, щоб вони “вміли досягнути смирення і разом з тим високе своє призначення у благодатному царстві Христовому” [8, с. 36]. У “Письмах о должностях священного сана” вказується також на важливість залучення учнів до самостійної роботи з предмета, адже “...без читання наодинці допоміжних книг неможливо мати успіхів істинних у будь-якій науці. Відповідно, і віровчення з правила цього не вилучається” [8, с. 31].

Підготовка студентів до морально-релігійного виховання пастви здійснювалась також у процесі вивчення гомілетики. На заняттях із цієї педагогічно спрямованої дисципліни академісти розглядали застосування такого методу виховного впливу, як проповідь. На зміст навчання гомілетики у першій половині XIX ст. визначний вплив мав Я. Амфітеатров, який близько двадцяти років викладав її в академії. Незважаючи на чітку регламентацію Св. Синоду, педагогу вдалося на своїх заняттях відійти від “Правил церковного красномовства”, які рекомендувались для застосування у навчальному процесі вищих духовних навчальних закладів. Замість закріпленої у правилах орієнтації на західних проповідників Я. Амфітеатров “поклав перед тямущими своїми слухачами безсмертні творіння Златоуста, Василя Великого, Афанасія, Григорія і навчив енергійно і дієво, благотворно і рятувально віщати слово Боже” [3, с. 8].

Свої напрацювання Я. Косьмич виклав у підручнику “Чтения о церковной словесности или гомилетика” (1846 р.). Його аналіз дає змогу розкрити зміст підготовки майбутніх пастирів до виховання прихожан. Автор починає з розкриття сутності проповіді, причому для позначення цього монологічного дійства використовує терміни, які для сучасної людини означають як монолог, так і діалог. Я. Амфітеатров зазначає, що “в пропованій гомілетичі замість основного слова співбесіда будуть зустрічатися слова повчання, бесіда, проповідь тощо. Усі вони будуть означати одне і те ж – співбесіду, а будуть вживатись у різних місцях для запобігання повторів і для деякої плавності в мові” [1, с. 12]. Автор визначає проповіді як “загальнонародні уроки про істини віри християнської, що пропонуються народові з метою повчання” [1, с. 12]. Вони в основному організовуються в

церквах, тому храми Божі варто сприймати як “загальні народні училища християнсько-морального виховання людства” [1, с. 13]. Як бачимо, педагог вказує на виховний потенціал проповіді. Ще більше акцентується увага на її виховному спрямуванні, коли розкривається мета проповіді, яка є подвійною. Головна негативна мета співбесіди церковної – “розкрити безодню гріха, висвітлити характер занепакої і розтлінної природи людської, щоб спонукати слухачів до каяття, розбудити їхнє прагнення до кращого духовного життя і діяльності” [1, с. 19]. “Позитивна головна мета співбесіди є виховання і вдосконалення людства по духу і плану релігії Ісуса Христа” [1, с. 20–21].

Після ознайомлення з сутністю проповіді студентам розкривалось поняття “гомілетика”. Вони повинні були засвоїти, що “гомілетика – це наука, яка розглядає сутність, властивість і спосіб церковної співбесіди, яка спрямовує людину до відродження” [1, с. 12]. На цьому вступна частина до курсу церковної словесності завершувалася.

Перша частина підручника Я. Амфітеатрова присвячувалась “матерії” проповідей – їхньому змісту, який міг бути дуже широким. “Усе, чим живе людина, де діє, як поводить себе в тому чи іншому званні, у той чи інший час, в тому чи іншому стані моральних сил – все це може бути предметом співбесіди пастирсько-проповідницької” [1, с. 56]. Незважаючи на багатоманітність тем для проповідей, викладач намагався їх класифікувати і виокремив шість “родів матерії”:

1. Християнин вірує, отже він повинен ґрунтовно знати, чому вчить його свята віра. Звідси потреба – викладати народу учіння догматичне.

2. Християнин вірує для того, щоб діяти у точній відповідності з учінням віри своєї. Відповідно, він повинен знати правило або закон християнської діяльності. Звідси – учіння практичне.

3. Християнина церква приймає від колиски і супроводжує до гроба своїми благочестивими обрядами і богослужінням: тому він повинен знати своє обрядове богослужіння – учіння про Богослужіння або церковність взагалі.

4. Християнин живе і діє в родині і суспільстві, тому він повинен знати, як його сімейна і суспільна поведінка може бути разом з тим поведінкою істинно християнською. Звідси проповідницьке вчення про життя у спільноті.

5. Християнська віра має, окрім божественної, основу історичну і здійснення самої себе в подіях і особах історичних: християнин і це знати повинен. Звідси – виклад учіння історичного.

6. Нарешті – на християнина все його життя діють справи та явища видимого світу, які мають великий вплив на його вдачу і діяльність. Тому треба вчити, як справи видимого світу можуть сприяти істинно-християнському способу життя християнина. Звідси проповідницьке вчення про предмети і явища світу фізичного [1, с. 57].

Усі означені “роди матерії” Я. Амфітеатров розподілив між трьома відділами. Перший відділ охоплював учіння догматичне, яке передбачало “освіту розуму”. Другий – учіння діяльне, тобто “освіту волі”. Третій – учіння церковно-богослужбне, яке полягало в формуванні християнського почуття. Означені тематичні напрями розглядалися на більше ніж ста сторінках “Чтений о церковной словесности или гомилетики”. У підручнику розкривалися різні теми, надавалися поради і правила їх використання у проповідях. Педагог до кожного змістовного напрямку пропонував джерела, з яких можна було запозичити інформацію для проповіді, а також рекомендував зразки проповідей із різних питань, що полегшувало формування практичних навичок студентів.

Значна увага на заняттях із церковного красномовства приділялась забезпеченню виховної спрямованості проповіді, тобто її “внутрішнього характеру”. Основними його ознаками було визначено “повчальність для розуму; переконливість для волі; помазання для серця” [2, с. 9]. На заняттях із гомилетики доводилось, що повчальною проповідь буде завдяки наявності духу церковності, біблейності і народності. Виокремлення вимоги народності, яку пізніше К. Ушинський заявить як загальнопедагогічний принцип, є значним досягненням Я. Амфітеатрова. Вона передбачала цілковиту підтримку в проповідях самодержавства, врахування “корінного духу і характеру всього народу”, а також особливостей конкретної пастви, розуміння “духу часу”. Переконливість проповіді, на думку педагога, в основному залежала від особистості проповідника. Необхідно, щоб він “мав волю міцну, мужню, був пройнятий характером священної величі і володарювання духовного. З іншого боку, йому вкрай необхідно утверджувати між собою і своїми слухачами такі ж духовно-родинні відносини, такий же моральний вплив, який є у високоповажного батька з дітьми, або у добродійного сім’янина з його родиною, або у благочестивого і розумного учителя з його учнями” [2, с. 46]. Під “помазанням” розумілася естетична цінність проповіді, краса її змісту і звучання, можливість отримувати насолоду від неї.

Розглянувши “внутрішній характер” проповіді, студенти повинні були ознайомитись із її “зовнішнім характером”. Він тлумачився, як “виявлення характеру внутрішнього через слова, речення, звороти та інші словесні форми, які певним чином поєднуються і оформлюються в одне ціле” [2, с. 110]. Тобто тут студенти мали можливість дізнатись про стилістичну специфіку проповідей, навчитися їх складати і аналізувати. Значна увага у змісті гомилетики відводилася виробленню навичок написання власних проповідей, набуттю досвіду виявлення творчості у цьому процесі.

На останніх заняттях із гомилетики академісти вивчали вимоги до проголошення проповіді, певні рекомендації. Вони стосувались природності поведінки того, хто виступає, його “приємності естетичної”, легкості і різноманітності рухів. Зважаючи на те, що виступ мав релігійний характер, від майбутнього проповідника також вимагалось виявляти благоговіння, притаманне святому місцю, гідність, поважність, зворушливість і розчу-

лення, скромність і помірність. Студенти повинні були ознайомитись із методикою підготовки до проголошення проповіді, вимогами до дикції, до основних властивостей голосу: сили, висоти, тембру, милозвучності, тону, темпу. У підручнику наполягалося на правильності вимови слів, вживання у них наголосу; надавалися поради і вправи для правильної вимови проповідей, наводилися приклади; зазначалися правила, які стосуються міміки, погляду, пози і жестів проповідника. Зважаючи на вищезазначене, можемо стверджувати, що академісти мали можливість працювати над власною педагогічною технікою.

Висновки. Таким чином, підготовка студентів КДА до морально-релігійного виховання пастви здійснювалась на заняттях із пастирського богослов'я і гомілетики. Зміст підготовки включав знання про “види вчення словом”, методи виховання прихожан (втішання, умовляння, викриття і покарання), значення особистого прикладу священика, окремі аспекти законоучительської діяльності пресвітера, виховний потенціал проповіді, її тематику, стилістичні вимоги до написання проповіді, особливості педагогічної техніки проповідника тощо. Вміння та навички аналізувати проповіді, виступати з ними, творча діяльність із написання проповідей також входили до змісту підготовки академістів до морально-релігійного виховання прихожан. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні змісту підготовки семінаристів до морально-релігійного виховання пастви у першій половині XIX ст.

Список використаної літератури

1. Амфитеатров Я. Чтения о церковной словесности или гомилетика / Я. Амфитеатров. – Киев, 1846. – Ч. 1. – 276 с.
2. Амфитеатров Я. Чтения о церковной словесности или гомилетика / Я. Амфитеатров. – Киев, 1846. – Ч. 2. – 302 с.
3. Аскоченский В. Амфитетров Яков Косьмич, ординарный профессор Киевской духовной академии : биографический очерк / В. Аскоченский. – Киев, 1857. – 155 с.
4. Аскоченский В. История Киевской духовной академии по преобразовании ее в 1819 г. / В. Аскоченский. – Санкт-Петербург, 1863. – 282 с.
5. Выписки из журналов заседаний правления КДА за 1845–1852 гг. / Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 160. – Спр. 1328. – 204 арк.
6. Каталог библиотеки КДА / Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 160. – Спр. 626. – 1826. – 217 арк.
7. О должностях пресвитеров приходских. – Москва : Сретенский монастырь, 2004. – 224 с.
8. Стурдза А. С. Письма о должностях священного сана / А. С. Стурдза. – Одесса : Одесская городская типография, 1841. – Т. 2. – 220 с.
9. Сухова Н. Ю. Пастырское богословие в российской духовной школе (XVIII – начало XX века) / Н. Ю. Сухова // Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия. – 2009. – № 1 (25). – С. 25–43.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2017.

Твердохлеб Т. С. Содержание подготовки студентов Киевской духовной академии к морально-религиозному воспитанию паствы в первой половине XIX в.

В статье на основе изучения первоисточников и источниковедческой литературы раскрыто содержание подготовки студентов Киевской духовной академии к морально-религиозному воспитанию прихожан в первой половине XIX в. Проанализированы работы, которые использовались как пособия и учебники в учебном процессе высшего духовного учебного заведения Украины в указанный период. Охарактеризованы основные компоненты содержания подготовки академистов к морально-религиозному воспитанию паствы.

Ключевые слова: *содержание подготовки, Киевская духовная академия, морально-религиозное воспитание, пастырское богословие, гомилетика, проповедь.*

Tverdokhlib T. The Content of Training Students of Kiev Theological Academy for Moral and Religious Education of the Congregation in the First Half of the Nineteenth Century

The content of training students of Kiev Theological Academy for moral and religious education of the congregation in the first half of the nineteenth century has been revealed in the article on the basis of analysis of original sources and source-study literature. The subjects within which the training stated was carried have been ascertained; their pedagogical orientation has been proved.

Such works as “Reading about church literature or homiletics” by Ya. Amfiteatrov, “Writings about positions of sacred rank” by A. Sturdza, “About positions of parish presbyters” which were used as manuals and textbooks in the educational process of the higher religious educational institution of Ukraine in the period under research have been analyzed. The significant impact of Ya. Amfiteatrov on the content of the lessons on homiletics has been proved. He taught this academic discipline at Theological Academy for about twenty years and was the author of the textbook. The teacher has been established to pay significant attention to providing educational orientation of sermon.

The main components of the content of training students for moral and religious education of congregation have been characterized. Students of Academy have been ascertained to receive knowledge concerning “types of teaching by word”, methods of education of parishioners (consolation, persuasion, exposure and punishment), the value of personal example of the priest, certain aspects of religion teacher activities of the priest, the educational potential of the sermon, its themes, stylistic requirements for writing a sermon, peculiarities of teaching techniques of a preacher and so on. Students had to know methods of preparations for the preaching a sermon, requirements for diction, the main voice properties (strength, pitch, timbre, euphony, tone, tempo), rules relating to facial expression, gaze, posture and gestures of a preacher. It has been also determined that the content of training students Kiev Theological Academy for the moral and religious education of the congregation in the first half of the nineteenth century also included the abilities and skills to analyze sermons, to present them, the creative activity of writing sermons.

Key words: *content of training, Kiev Theological Academy, moral and religious education, pastor theology, homiletics, sermon.*